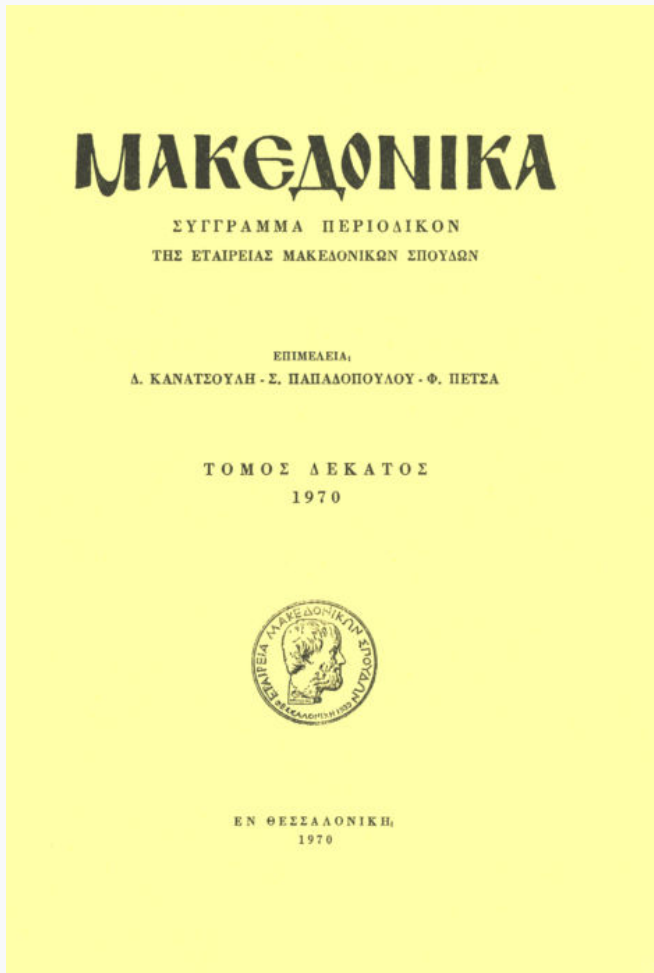

Μακεδονικά

Τόμ. 10, Αρ. 1 (1970)

Ν. Π. Δελιαλή, τ. Εφόρου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως Κοζάνης

Γιάννης Τσάρας

doi: [10.12681/makedonika.802](https://doi.org/10.12681/makedonika.802)

Copyright © 2015, Γιάννης Τσάρας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσάρας Γ. (2015). Ν. Π. Δελιαλή, τ. Εφόρου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Διαθήκαι ευεργετών της πόλεως Κοζάνης. *Μακεδονικά*, 10(1), 313–315. <https://doi.org/10.12681/makedonika.802>

ρωσόφιλοι και ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρεται εἰς τὸν Ρῶσον συγγραφέα Ἄλἐξη Ρουσο, ὁ ὅποιος εἶχε διακηρύξει ὅτι ἡ Μολδαβία πρέπει νὰ διοικηθῆ ἀπὸ τοὺς Μολδαβοὺς καὶ ὅτι «οἱ Ἑλληνας μόνον ἔμποροι μποροῦν νὰ εἶναι».

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ν. Π. Δελιαλή, τ. Ἐφόρου Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, Διαθήκαι ευεργετῶν τῆς πόλεως Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σ. η' + 55 + 35 πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ κ. Δελιαλῆς ἐκδίδει διαθήκες ευεργετῶν τῆς Κοζάνης. Παλιότερα (βλ. Ν. Π. Δελιαλή, Ἐναμνηστικὴ εἰκονογραφημένη ἐκδόσις Παύλου Χαρίση μετὰ ἱστορικῶν σημειώσεων περὶ τῶν ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων, τ. 1, Κοζάνη 1935) ἐξέδωκε τὶς διαθήκες τῶν Ἄλ. Χαρίση (ἑ.ἀ., σ. 10), Παύλου Χαρίση (σ. 19-27), Δ. Παγούνη (σ. 72γ), Γεωργ. Λασσάνη (σ. 74-76), Ἰωάννου Μουράτη (σ. 95-100) καὶ Χαρισ. Μούκα (σ. 115). Λίγο ἀργότερα ἐξέδωκε τὴ διαθήκη τοῦ γνωστοῦ ἀγωνιστῆ τοῦ Εἰκοσιένα Ν. Κασομούλη (βλ. «Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη τοῦ Νικολάου Κ. Κασομούλη (1795-1891), ΔΙΕΕ τ. 14 (1966), σ. 314-341). Ἀλλὰ καὶ στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου τοῦ «Κατάλογος ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης», τ. 2, Θεσσαλονίκη 1964, σ. θ'-ια', βρισκόμε ἀποσπάσματα ἀπὸ διαθήκες ἢ ἀπὸ ἄλλα δωρητήρια ἔγγραφα διαφόρων δωρητῶν ἢ ἄλλων Κοζανιτῶν, πού ξόδεψαν γιὰ τὴν ἐκδόσι βιβλίων (στὸ ἴδιο, σ. η').

Στὸ νέο ἔργο τοῦ ὁ κ. Δελιαλῆς δημοσιεύει μιὰ διαθήκη τοῦ ἐπισκόπου Σερβίων καὶ Κοζάνης Βενιαμίν (1815-1849), σ. 1-9, μιὰ τοῦ Κ. Δ. Τακιατζί (1812-1896), σ. 10-23 καὶ δύο διαθήκες μ' ἕναν κωδῆκελλο τοῦ Κ.Δ. Δρίζη (1852-1927), σ. 24-41.

Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐκδότη δὲ σταματᾷ μόνον σ' αὐτὲς τὶς διαθήκες. Σημειώνει—ἔξω ἀπὸ πολλὰς ἄλλες—ἀκόμα ὄχτὸ καὶ μάλιστα δίνει καὶ ἀποσπάσματά τους, ἐπειδὴ παρουσιάζουν ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ περιμένουν τὸν ἐκδότη τους. Μ' αὐτὸ ἴσως ὁ κ. Δελιαλῆς θέλει νὰ τονίσῃ τὴ σημασία, πού ἔχουν οἱ ἄλλες ἀνέκδοτες διαθήκες, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπενθυμίσῃ στοὺς νεώτερος ἱστοριοδίφες τὸ καθήκον τους γιὰ τὰ ἀνέκδοτα κείμενα, πού κρίβει τὸ ἀληθινὰ «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης».

Σχετικὰ μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ἐκδόσεως παρατηροῦμε πὼς σὲ κάθε διαθήκη ὁ ἐκδότης δίνει πρῶτα τὴ βιογραφία τοῦ ευεργέτη, πού ἀντλεῖ πάντα ἀπ' τὰ ἀρχεῖα τῆς Μητροπόλεως καὶ τοῦ Δήμου Κοζάνης, καθὼς καὶ ἀπὸ προφορικὰς εἰδήσεις καὶ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο μὲ πολλὰ καὶ ἀξιοσημείωτα σχόλια καὶ βιβλιογραφία. Τὸ βιβλίον κλείνει μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, πού ἀναφέρεται στὰ κείμενα καὶ τὰ βοηθήματα, ὅσα μεταξερίστηκε, καθὼς καὶ εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων, τόπων, πραγμάτων, καὶ λέξεων. Τέλος προσθέτει καὶ ἕνα Παράρτημα μὲ «πίνακες εἰκόνων»—ἐδῶ συνεχίζει κάτι πού ἄρχισε μὲ τὸν «Κατάλογο ἐντύπων» κ.λ. τ. 2—ἔξω ἀπ' τὸ κείμενο.

Ὁ κ. Δελιαλῆς ἔχει ἐκδώσει τὶς διαθήκες αὐτὲς μὲ σκοπὸ «...ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ χρησιμοποιηθοῦν αὐτὰ ὡς ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ χρησιμεύσουν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησην» (σ. ε'). Δὲ θὰ σχολιάσω τὸ δεύτερο σκοπὸ τοῦ ἐκδότη, ὅσο κι ἂν αὐτὸς εἶναι εὐγενικός, καὶ δείχνει τὸ βαθμὸ τῆς ἀνθρωπιάς μας καὶ τῆς κοινωνικῆς μας εὐθύνης, εἴτε φτωχοὶ εἴτε ἀρχόντοι εἶμαστε. Θὰ σταματήσω ὁμῶς στὸν πρῶτο, στὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα.

Ἡ διοίκηση τῶν Κοινοτήτων μας στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἡ ὀργάνωσις τῆς οἰκονομίας τους καὶ οἱ σχέσεις τους μὲ τὴν Εὐρώπη, ἡ συντήρησις τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἴδρυσις καὶ συντήρησις τῶν σχολείων τους ἔπειτα οἱ ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ οἱ σχέσεις τους μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἑλληνισμὸς ὀλάκερος προβάλλει ἀπὸ κάθε σελίδα

τῶν κειμένων αὐτῶν, μ' ὄλο τὸ τοπικὸ τους χρῶμα, ποὺ φαίνεται πῶς τὰ ἐπηρεάζει. Ἡ παραγωγή τῆς βιοτεχνίας της, ὅπως τὴν βλέπουμε στὴν ἐπίπλωση τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὰ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, παρουσιάζουν ὄχι μονάχα εἰδικὸ μὰ καὶ γενικὸ ἐνδιαφέρον κι ἀγκαλιάζουν ἐδῶ ὀλάκερη τὴ σκληρωμένη πατρίδα μας, ἐνῶ στὶς ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ βλέπουμε τὸς Κοζανίτες νὰ δροῦν σὲ πολλοὺς τομεῖς καὶ προπάντων στὸν ἐμπορικὸ καὶ τὸν πνευματικὸ.

Βέβαια οἱ ἐργασίες τοῦ Νίκου Δελιαλιῆ ἔχουν κέντρο τὴν Κοζάνη· ἀπ' αὐτὴν ξεκινοῦν κι αὐτὴν θέλουν νὰ προβάλουν. Ἔχουν δηλαδὴ, ὅπως εἶπα, χρῶμα τοπικὸ καὶ μάλιστα πολὺ ἐντονο. Αὐτὸ ὁμως εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο τους πλεονέκτημα, γιατί ἡ τοπικὴ ὄρασιὰ μὲ τὴν περιορισμένη της ἄπλα βοηθαί τὸν ντόπιο ἐρευνητὴ νὰ ἰδῆ καὶ νὰ βαθύνῃ τὰ πράγματα ἀπὸ κάθε μεριά, ὥστε νὰ δώσῃ κάτι καλομελετημένο καὶ ἀποτελειωμένο. Ὁ μυαλωμένος νοικοκύρης μπορεῖ καὶ βλέπει πάντα καλύτερα καὶ ξερεῖ τὸ δίχως ἄλλο πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅτι μπορεῖ νὰ ἰδῆ ὁ μουσαφίρης, ὅσο παιδεμένος καὶ σοφὸς κι ἂν φῶναι αὐτός. Καὶ ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἔχει τὴ μεγαλύτερη τῆς πέραση γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Δελιαλιῆ.

Ἄλλὰ ὁ Δελιαλιῆς θέλοντας νὰ τοποθετήσῃ τὴν Κοζάνη του μέσα στὴ νεώτερη ἱστορία μας δημοσίεψε κι ἄφησε τὰ κείμενα νὰ μιλήσουν μόνα τους γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς ρόλο καὶ στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, μὰ προπάντων στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Οὐγγαρία, ὅπου ἡ Κοζάνη μὲ τὰ πιὸ ἐξυπνα καὶ τὰ πιὸ δραστήρια παιδιά της γίνεται βασικὸς συντελεστής στὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς οἰκονομίας τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ὅμως παράλληλα μὲ τὴν οικονομικὴ δραστηριότητα οἱ Κοζανίτες καλλιεργοῦν καὶ τὰ γράμματα, βοηθῶντες ἐτσι τὴ φῶνιση τοῦ Γένους καὶ προετοιμάζουν κι αὐτοὶ μὲ τὴ σειρά τους τὸ Εἰκοσιένα. Ἄλλὰ οἱ Κοζανίτες καὶ σὰ δάσκαλοι βοηθοῦν στὴ διάδοση τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν χωρῶν ποὺ τοὺς φιλοξενοῦν. Τὰ κείμενα ποὺ ἐξέδωκε ὡς τὰ σήμερα ὁ Δελιαλιῆς δείχνουν πῶς οἱ Κοζανίτες καλλιεργοὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης ρίχνουν ἕνα δυνατὸ κι ἀβασίλευτο φῶς πρῶτ' ἀπ' ὅλα βέβαια στῆς Κοζάνης τὴν ἱστορία, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο στὴν ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἐξάλλου ὁ Δελιαλιῆς ἐδῶ δὲν κάνει ἱστορικὴ σύνθεση· δημοσιεύει ἀνέκδοτο καὶ παραμερισμένο ἱστορικὸ ὑλικὸ, ποὺ τὸ σέβεται σὰν κάτι ἱερὸ κι ἀπὸ δῶ ἀναβρῦζει ἡ λαχτάρα του τὸ ὑλικὸ αὐτὸ νὰ τὸ δημοσιέψῃ καὶ νὰ τὸ δώσῃ, ὅσο γίνεται ἀνόθευτο, στὴν ἱστορικὴ ἐρευνα. Κι αὐτὸ εἶναι μεγάλο εὐτύχημα. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ ὑλικὸ αὐτὸ, ὅταν τὸ μελετήσῃ ὁ εἰδικὸς ἐρευνητής, θὰ περάσῃ καὶ στὴν ἱστορικὴ σύνθεση. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Δελιαλιῆ.

Στὰ βιβλία του ὁ Νίκος Δελιαλιῆς συνηθίζει νὰ βάζῃ εἴτε ἀνάμεσα στὸ κείμενο εἴτε νὰ προσθέτῃ στὸ τέλος σὰν Παράρτημα διάφορες φωτογραφίες ἀπὸ πρόσωπα, ποὺ ἔχουν συνδέσει τὴ δράση τους καὶ τ' ὄνομά τους μὲ τὴν ἱστορία τῆς Κοζάνης. Κι εἶναι αὐτὲς φωτογραφίες ἀπὸ δεσποτάδες, ἀπὸ πρόκριτους, ἀπὸ δῆμαρχους, ἀπὸ εὐεργέτες, ἀπὸ διορηγῆτες καὶ ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, ποὺ ὠφέλησαν τὴν Κοζάνη· ἄλλες φωτογραφίες πάλι εἶναι ἀπὸ κτήρια ἢ ἄλλα ἔργα λογῆς-λογῆς, ποὺ δείχνουν στὴν πράξη τὰ γενναῖα φρονήματα τῶν προσώπων αὐτῶν, καθὼς καὶ φωτογραφίες ἀπὸ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ποὺ δένονται καὶ αὐτὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς Κοζάνης.

Ἡ ἔμπνευση αὐτὴ τοῦ κ. Δελιαλιῆ, ὅσο κι ἂν δὲν εἶναι πρωτότυπη, εἶναι ὁμως πολὺ εὐγενικὴ καὶ ἡ σκέψη του φωτεινὴ. Οἱ φωτογραφίες μὲ τὴν ἐπικαιρότητά τους ζωντανεοῦν τὰ περιστατικὰ καὶ τοὺς δίνουν φρεσκάδα καὶ ὁμιλητικότητα. Ἀφοῦ μάλιστα μὲ ὅλα του τὰ ἔργα ὁ κ. Δελιαλιῆς θέλει νὰ δώσῃ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη πληρότητα στὴν ἱστορία τῆς Κοζάνης καὶ αὐτὸς εἶναι πάντα ὁ βασικὸς του σκοπός, οἱ φωτογραφίες αὐτὲς δίνουν ἕνα ιδιαίτερο βῆρος στὸ σκοπὸ αὐτὸ.

Ἡ ἐπίμονη ὁμῶς αὐτῆ προσπάθεια τοῦ κ. Δελιαλῆ δημιουργεῖ στὸ Δῆμο Κοζάνης τὸ μεγάλο χρέος, ὅλες αὐτὲς τὶς φωτογραφίες νὰ τὶς συγκεντρώσῃ—τὰ κλισέ εἶναι πιά ἔτοιμα—καὶ νὰ τὶς ἐκδώσῃ σ' ἓνα Ἱστορικό Φωτογραφικό Λεύκωμα, πού θὰ δίνῃ ὅσο τίποτ' ἄλλο μερικὰ στιγμιότυπα σπαρταριστὰ ἀπ' τὴ ζωὴ τῆς πολιτείας τοῦ πῶν τελευταίων ἑκατὸ χρόνων καὶ πολὺ περισσότερα ἀπ' τὴ σύγχρονη ἱστορία τῆς. Ἐστὶ τὸ ἱστορικό αὐτὸ Λεύκωμα θὰ ἔχῃ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κοζάνης ἀξία ἀνάλογη μετὰ τὴν ἀξία πού ἔχουν τὰ ἔργα τοῦ κ. Δελιαλῆ. Μπορῶ νὰ πῶ μάλιστα πῶς ὀρισμένες σελίδες τῆς σύγχρονης ἱστορίας τῆς Κοζάνης, πού μετὰ τὸν καιρὸ θὰ ξεθώριαζάν καὶ θὰ κατανοῦσαν σιγά-σιγά κρύες εἰδήσεις, τὸ ἱστορικό φωτογραφικό αὐτὸ Λεύκωμα θὰ τὶς ζωντανεύῃ καὶ θὰ τοὺς δίνῃ μιὰν ἀγέρραστη ἐπικαιρότητα.

Εἶναι λοιπὸν καλοπρόσδεχτο στὴν ἱστορικὴ ἐπιστῆμη καὶ τὸ νέο ἔργο «Διαθῆκα Εὐεργετῶν τῆς πόλεως Κοζάνης» τοῦ Νίκου Δελιαλῆ. Μετὰ τὴ μεγάλη του ψυχὴ καὶ τὸ εἰδικὸ του σκαριὸ ὁ Δελιαλῆς μπόρεσε, χωρὶς νὰ φοβηθῆ καμιά θυσία, νὰ περιμαζέψῃ ἀπὸ παντοῦ, ὅπου τὸ βρῆκε σὲ μπουντρούμια, σὲ παλιὰ σεντούκια, σὲ μεσάντρες, σὲ ταβάνια, τὸ πολὺ μο ἱστορικό ὕλικὸ τῆς Κοζάνης καὶ νὰ τὸ δημοσιέψῃ γιὰ νὰ τὸ προσφέρῃ στὴν ὕπηρεσία τῆς ἐπιστῆμης. Κι ἔτσι ἔχουμε 39 πνευματικά του τέκνα, πού μιλοῦν καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κοζάνης, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν μεγάλη του ψυχὴ, τέκνα πού θὰ τὰ ζήλευαν πολλοὶ ἄλλοι, ἀκόμα καὶ μεγαλόσχημοι. Ἀλλὰ καὶ εἶναι πάλι ἡ μεγάλη του ψυχὴ, πού ἄστραψε καὶ φώτισε τὸ νοῦ του, ὥστε ὅλο αὐτὸ ἱστορικό ὕλικὸ νὰ τὸ δημοσιέψῃ μετὰ καιρὸ καὶ κόπο, δίχως νὰ τὸ παραλλάξῃ, καὶ νὰ τὸ δώσῃ μόνο μετ' ἀπαραίτητα συμπληρώματα καὶ σχόλια, ἔτοιμο πέζ, στὸν ἐρευνητῆ.

Γι' αὐτὸ καὶ μπορῶ νὰ πῶ πῶς ὁ Ἑ π α ι ν ο ς πού τοῦ ἔδωσε ἡ Ἀκαδημία τῆς Ἀθῆνας εἶναι ὁ πῶς πετυχημένος πού ἔδωσε σὲ πνευματικὸν ἐργάτη τοῦ τόπου μας. Ὁ Ἑ π α ι ν ο ς αὐτὸς τίμησε βέβαια τὸν Νίκο Δελιαλῆ, ὁμῶς τίμησε ἀκόμα περισσότερο καὶ τὴν ἴδια τὴν Ἀκαδημία γιὰ τὴν εὐθυκρισία τῆς στὴν περίπτωσι Δελιαλῆ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

Εὐ α γ γ ἔ λ ο υ Κ ω φ ο ῦ, Ἡ Ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878. Ἀνέκδοτα προξενικά ἔγγραφα μετὰ συντόμου ἱστορικῆς ἐπισκοπῆσεως (Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθ. 104), Θεσσαλονικῆ 1969, 8ον, σελ. ιβ' + 372, χάρτης 1.

Εἶναι περίεργο καὶ ταυτόχρονα λυπηρὸ τὸ γεγονός ὅτι σημαντικὰ κεφάλαια τῆς νεώτερης ἱστορίας μας δὲν ἔχουν ἀκόμη μελετηθῆ συστηματικὰ καὶ δὲν ἔχουν καταλάβει τὴ θέση πού τοὺς ταιριάζει σ' αὐτήν. Ἡ μερικὴ αὐτῆ ἀδιαφορία εἶναι ἀδικαιολόγητη καὶ ἐπιζήμια ἀπὸ ἐθνικὴ ἄποψη, γιατί μένουν σκοτεινὰ ὀρισμένα γεγονότα, πού εἶχαν σοβαρὲς συνέπειες, ἄσκησαν οὐσιαστικὰς ἐπιδράσεις στὰ μετέπειτα χρόνια καὶ συνδέθηκαν μετὰ τὶς τύχες τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς Μακεδονίας. Ἐστὶ πολὺ λίγες ἦταν οἱ γνώσεις μας σχετικὰ μετὰ τὴν ἀγωνία, τοὺς πόθους καὶ τὶς ἐλπίδες, τὶς διαμαρτυρίες καὶ κυρίως τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς σοβαρῆς κρίσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος τῶν ἐτῶν 1875-1878, ἡ ὁποία παρὰ λίγο θὰ ἔδινε σλαβικὴ λύση στὸ πρόβλημα τῆς Ἀνατολῆς, σὲ βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν περιώνυμη συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Μόλις πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἔκδοσι τοῦ Ἀρχείου τοῦ Στεφ. Νικ. Δραγοῦμη¹, γνωρίσαμε τὴν Μακεδονικὴ Ἐπανά-

1. Ἀ ρ χ ε ἰ ο ν Σ τ ε φ ἄ ν ο υ Ν ἰ κ . Δ ρ α γ ο ῦ μ η , Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1878 στὴν Μακεδονία. Εἰσαγωγή καὶ ἐπιμέλεια Ἰωάννου Σωτ. Νοτάρη, Θεσσαλονικῆ 1966, σσ. 444 (Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθ. 85).